

“AŞK, LÜKS VE KAPİTALİZM”

ETRAFINDA WERNER SOMBART'TAN POSTMODERN TEORİLERE UZANAN YENİ TARTIŞMA ZEMİNİ

Ramazan YELKEN*

Toplumsal çözümlmeyi kendisine uğraş alanı seçmiş her çaba, genelde, başlangıç olarak toplumsal olguyu anlama/açıklamada kuşatıcı olduğuna inandığı kilit bir kavramı, teorisinin temeline koyar. Bu kavramlar etrafında oluşan diğer yan kavramlar demeti ise, söz konusu çabanın detaydaki ürünleri olarak gelişir ve amaca ulaşmada araç görevi üstlenirler. Kavramlar, sosyal gerçekliğin *tinini* kavramaya yarayan araçlarımız olduğu için, sürekli değişen hareketli yanlarıyla bizi farklılaşan sosyal olguların tanıklığına götürürler. ‘*Kapitalizm*’ ve onun etrafında oluşan kavramlar demeti, bu anlamda klasik sosyologlardan bu yana toplumsal gerçekliği çözümlenme çabasında kullanılan kilit kavramlardan biridir. Kapitalizm kavramı, toplumsal bilimlerin *modernite* olarak adlandırdığı temel sorunsalın çözümlenmesinde işgal ettiği önemli yeri postmodern teorilerde de korumaya devam etmektedir.

Bu çalışmada bir açıklama biçimi olarak kapitalizmin kendisini tartışmaktan daha çok, kapitalizmin oluşumuna işaret eden kavramlar dizini esas alınacaktır. Çünkü, kapitalizm algılaması ve tanımları sosyologlarca çok farklı anlam ve içeriklerde ortaya konulmaktadır. Buna paralel olarak da toplumsal olguyu açıklama biçimleri değişmekte, bu süreci meydana getiren olguları temsil eden kavramlar doğal olarak farklı anlamlarda ileri sürülmektedir. Bu nedenle kapitalizm probleminin ortaya konulmasında –başlangıç olarak Marx kabul edilirse- kilit isim olduğuna inandığımız Werner Sombart eksen alınacaktır. Sombart’ın esas alınmasının bu çalışma açısından önemi; onun, Marx’tan sonra, Weber’den önce ve aynı zamanda Weber’in çağdaşı olarak Kapitalizm olgusunun ikinci büyük teorisini olmasının yanında, Kapitalizmi meydana getiren süreçlerde işaret ettiği bugün de anlamını koruyan *aşk, lüks* gibi kavramları sosyolojiye kazandırmasından kaynaklanmaktadır. Bunları

* Yard. Doç. Dr., AKÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü

değerlendirebilmemiz için Sombart'ı daha yakından tanımamız gerekmektedir.

SOMBART'IN YAŞAMI, ENTELEKTÜEL ORTAMI VE ESERLERİ

Werner Sombart, Almanya Ermsleben'de dünyaya geldi (1863). Babası toprak sahibi, endüstriyel girişimci, Prusya Parlamentosu'nda Ulusal Liberal Parti üyesi ve 1872'de kurulan –daha sonra Sombart ve Weber'in de üyesi olduğu- Alman entelektüel ve politikacılarının etrafında toplandığı *Werein Für Sozialpolitik*'in (Sosyal Politika Birliği) önde gelen kişilerinden biriydi. Zengin ve kültürlü bir ailenin çocuğu olarak Sombart, Pisa, Berlin ve Roma üniversitelerinde hukuk, ekonomi, tarih ve felsefe okudu. 1888'de Berlin Üniversitesi'nden felsefe doktorasını aldı.¹

Sombart, 1890'a kadar çeşitli idari ve bürokratik görevlerde bulunduktan sonra ilk akademik görevine Breslau Üniversitesi'nde başladı. Burada kapitalizm üzerine ilk çalışmalarını verdiği on beş yıl süren etkileyici bir üretkenlik döneminden sonra 1917'de ekonomi profesörü olarak Berlin Üniversitesi'ne davet edildi ve 1931'de akademik kariyerini burada tamamladı. On yıl sonra 1941'de öldü. Bilimsel yaşamı kimisi klasikler arasına girmiş, pek çoğu farklı dillere çevrilmiş yirmiden fazla eser, bir çok makale ve verimli bir hocalık ile vücut bulmuştur.²

Bir düşünce adamını değerlendirebilmek için öncelikle onun içinde bulunduğu ve etkileştiği entelektüel ortamın aydınlatılması gerekmektedir. Bu anlamda Sombart, Alman düşüncesinde Marxizmin, sosyalizmin ve analitik -çoğu zaman ekonomik tarihin egemenliğindeki- *retrospektif* (geriye dönüşlü-tarihçi) sosyolojinin entelektüel ortamlarda başlıca çekim noktaları haline geldiği bir dönemde eserlerini vermiştir. Kendisinden önce Berlin Üniversitesi'nden Wilhelm Roscher ve Heidelberg Üniversitesi'nden Karl Knies'in başlıca temsilcileri olduğu Alman düşünürleri çevresi özellikle Adam Smith ve David Ricardo'nun egemenliğindeki ortodox ekonomi çevresine reaksiyon olarak *Alman*

¹ Kuczynski, Jürgen, *International Encyclopedia of the Social Sciences*, Sombart maddesi, Cilt 15, s. 57.

² Siegelman, Philip, "Introduction", *W. Sombart'in Luxury and Capitalizm* adlı eserinin İngilizce çevirisine giriş, (Çev. W. R. Dittmar), Michigan, 1967, s. vii.

Tarihçi Ekonomi Okulu'nu kurmuşlardı. Sombart'ın düşüncesinin kökleri bu okulda bulunabilir. Elbette bu etkiye bütün Alman düşüncesini kuşatmış olan Hegelci perspektifi ve sonrasında ise özellikle Marx'ı eklemek gerekmektedir. Ayrıca yöntem noktasında Wilhelm Dilthey'in etkisi de³ – Sombart'ın onu eleştirmesine rağmen- vurgulanmalıdır.

Sombart (1863-1941) ve Max Weber (1864-1920) çağdaş iki düşünür olarak aynı entelektüel ortamın önemli simaları olmalarına rağmen, Sombart, Weber'den bir yıl daha kıdemli ve modern dünyanın yirmi iki yıl daha fazla tanıklığını yapmıştır. 1903'te birlikte *Archiv für Sozialwissenschaft*⁴ (Sosyoloji Arşivi) üzerinde çalıştılar ve yayıma önemli katkılarda bulundular. Weber en önemli eseri olan *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhunu* adlı çalışmasının 1920 yılındaki baskısına yazdığı önsözünde Sombart'ın kendisine yönelttiği eleştirilere özel bir önem vermekte ve kitap boyunca da tartışmalarını sürdürmektedir.⁵ Bu iki düşünür kendi kariyerleri doğrultusunda bağımsız bir çaba harcarken, doğrudan ya da dolaylı olarak kendilerinden önceki nesillerden Gustav Schmoller, Karl Bücher gibi Tarihçi Okul mensuplarından ve Heinrich Rickert gibi filozoflardan etkilenmişlerdir. Sombart, Schmoller'in Berlinde hayranı ve öğrencisi olmuş, ondan kendi entelektüel gelişimi üzerindeki en önemli etki olarak bahsetmiştir. Schmoller, Tarihçi Okul'un ikinci neslini temsil ederken, Sombart, Weber ve diğerleri bu okulun üçüncü neslini teşkil ederler. Sombart kariyerinin başlangıcından itibaren toplumsal adalet ve reform ile ilgilenmiştir. Dolayısıyla kendisini yoğun olarak Marx'la içli dışı kılmıştır.⁶

Sombart'ın Marx'la olan ilişkisini bazen, hayran bazen de şiddetle karşı eleştirel bir tavır içerisinde eserlerinde yoğun olarak izlemek mümkündür. 1894'te Marx'ın *Kapital*'inin üçüncü cildi basıldığında Sombart bunun entelektüel bir olay olduğunu öne sürmüş ve iki yıl sonra

³ Akt.: Sabri F. Ülgener., "İktisat Felsefesi Tarihinde Werner Sombart'ın Yeri ve Şahsiyeti", *İ.Ü.İ.F. Mecmuası*, C.3, Sayı:1-2, 1941-42, s.100

⁴ Bkz., Siegelman a.g.e., s. x

⁵ Krş., Weber, Max, *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhunu*, Çev. (Zeynep Aruoba), Hil yay., İst., 1985, s.9,10. Sombart ve Weber kapitalizm anlayışları konusunda karşılaştırmalı olarak incelenebilir. Bu konuda kısaca Sombart'ın Weber'i etkilediği söylenebilir.

⁶ Bkz., Siegelman, a.g.e., s.vi

Marxist sistem, sosyalizm ve 19.yy'da toplumsal hareketler üzerine derslerini kapsayan bir eser yayımlamıştır.⁷

Sombart, birbiriyle ilişkili iki inceleme alanına sahipti: Ekonomi ve Sosyoloji. Sosyolojik düşünce tarihinde önemli bir yeri olmasına rağmen, Almanya'da faşist ideoloji ile olan ilişkisi nedeniyle literatürde kendisine karşı gizli bir ambargo konulmuştur. Entelektüel gelgitlerle dolu olduğu için Sombart'ın düşüncesini, politik görüşlerini ve toplumsal kuramlarını betimlemek oldukça zordur. Örneğin bir toplumsal ve ekonomik soruna Marxist bakış açısından yaklaşabilmekte ve daha sonra muhafazakar bir konuma yönelebilmektedir.

Sombart'ın en ünlü eseri kuşkusuz kapitalizm üzerine olanıdır. *Der Moderne Kapitalismus* (Modern Kapitalizm) kapitalizmin tarihsel oluşumu, yapısı ve özünün (ruhunun) felsefesi ile ilgilidir. Sombart'ın kendi ifadesiyle eser; "Marx'ın çalışmalarının kesin anlamda bir tamamlayıcısı ve devamından başka bir şey değildir." Sombart şöyle devam eder: "Marxism denen şeyi kesinlikle reddediyorum. Fakat kapitalizmin teorisyeni olarak Marx'a hayranım. O kapitalizm konusundaki en görkemli şeyleri söyledi ve en son mütevazı şeylerde bu çalışmada açıklanacaktır."⁸

Sombart'ın bu ifadelerini dayanak noktası alırsak; Marx'ın *Kapital*'ini kapitalizm çalışmalarının ilki ve başlangıcı, Weber'in *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu*'nu olgunluk dönemi olarak nitelememiz ve Sombart'ın *Modern Kapitalizm*'ini bu ikisi arasındaki çizgiye yerleştirmemiz gerekmektedir. Gerçekten 1902 yılında üç cilt halinde tamamlanan bu çalışma Marx ve Weber arasındaki en önemli aracı çizgiyi oluşturmakta ve günümüze kadar uzanan kapitalizm çalışmalarının başlıca klasikleri arasında yer alma özelliğini korumaktadır.

Eserin birinci cildi feodal toplumdaki kapitalist topluma geçişle ilgilidir ve son cildi de 20. yy.'daki koşulları ele alır. Kapitalizmin gelişmesi üç ayrı aşamaya ayrılmıştır:

⁷Eserin İngilizcesi için bkz. W. Sombart, *Socialism and The Social Movement*, (Çev., M. Epstein), New York, 1968

⁸ Akt., Alexander Rüstov, "Sombart'ın Kapitalizm Telakkisi ve Tarihi Mektebin İlmî Hedefleri", *İ.Ü.İ.F. Mecmuası*, C.3, S.1-2, 1941-42, s.87

1- **Erken Kapitalizm** (*Frühkapitalismus*), endüstri devrimi öncesinde sona erer;

2- **Yüksek Kapitalizm** (*Hochkapitalismus*), 1760 dolaylarında başlar;

3- **Geç Kapitalizm** (*Spatkapitalismus*) Birinci Dünya Savaşı ile başlar.

Sombart'a göre kapitalizmin ilk dönemlerinde itici güç toplumun değişik kesimlerinden çıkan maceraperestler, tüccarlar, zanaatkarlar vb. gibi bir grup girişimcilerdir. İkinci aşamada, gerçek *kapitalist girişimci* hakimdir ve bunlar ekonomik/toplumsal sürecin tek örgütleyicisidirler. Kapitalizmin üçüncü aşaması ise çöküş dönemi değil, aksine olgunluk dönemini temsil etmektedir.⁹ Böylece literatüre Marx tarafından kazandırılan *Kapitalizm* sorunu Sombart'la yukarıda değinilen ve bugün de hayli geçerli olan sınıflamaya kavuşmuştur. Nitekim postmodern teorinin İncili sayılan eserin adı *Postmodernizm Ya da Geç Kapitalizmin Kültürel Mantiği*'dir.¹⁰

Sombart metodoloji ile ilgili görüşlerini (*Die Drei Nationalökonomien – Three Economic Sciences*, 1930) **Üç Ekonomi Bilimi** adlı eserinde ortaya koymuştur. Ona göre üç ekonomi bilimi ve onların tarihteki prototipleri şöyledir:

1-Kural koyan ve hüküm veren ekonomi bilimi: *Skolastik Okul*

2-Sınıflayan ve düzenleyen ekonomi bilimi: *Klasik Okul*,

3-Anlayıcı/Yorumlayıcı ekonomi bilimi: *Tarihçi Okul*.¹¹

Bu sınıflamada Sombart'ın da mensubu bulunduğu Tarihçi Okul'un ana paradigması öne çıkmaktadır. Buna göre; Marx'ın iddia ettiği gibi bütün tarihin tekil bir yürütücü etkeni değil, her tarihi/toplumsal sürecin kendi kanunları vardır. Yani toplumsal süreçlerin evrensel yasaları yoktur. Sombart'a göre her ekonomik sistem üç ögeye sahiptir. Bunlar;

1- Mentalite/Zihniyet (düşünce/inanç biçimi),

⁹ Kuczynski, A.g. m., s. 58

¹⁰ Bkz. Frederik Jameson, *Postmodernizm Ya da Geç Kapitalizmin Kültürel Mantiği*, (Çev. Nuri Pülüner), Yapı Kredi Yay., İst. 1992.

¹¹ Akt., Rüstow, a.g.m., s.90

2- Hukuki düzen,

3- Teknolojik durum.¹²

Bu öğelerin ortaya konulmasıyla birlikte Sombart'ın bütün fikirlerine sinmiş olan önemli bir nokta gündeme gelmektedir. Önceleri ekonomik temalar insanın dışında ve sanki ondan bağımsız, sadece ekonomi nesnelere (money, kapital, meta vb.) olarak değerlendiriliyordu. Fakat artık vurgu ekonomi öznesine, yani, insan varlığı ve onun düşünce/eylem yapısına yapılmaktadır. Tarihin öznesi olarak insan bütün duyuş ve inanış dünyasıyla ekonomistin, tarihçinin, bütün sosyal bilimlerin baş aktörü haline gelmektedir. Sombart'ı Weber'le birleştiren ve karşılıklı etkileşimlerine yol açan en önemli nokta da aslında bu idi. Bu durum aynı zamanda Sombart'ın Marx'la çeliştiği en ayırıcı fikirdi. Sombart böylece tarihi maddeciliğin katı determinizmini reddederek *homo economicus*'un toplumsal arenadaki silik çehresini canlandırıyor, "ekonominin, kaderimiz olmadığını" söylüyordu.¹³

Sombart'ın anılan bu eserlerinden başka irili ufaklı bir çok ilginç çalışması daha vardır. Bunlardan bir kaç şunlardır: *Die Juden und das Wirtschaftsleben* (1911- Yahudiler ve İktisadi Yaşam), *Der Bourgeois* (1913- Burjuva) ve bu makalede yakından inceleyeceğimiz *Liebe, Luxus und Kapitalismus* (1912- Aşk, Lüks ve Kapitalizm).¹⁴

Sombart materyalist kavramlaştırmaları dışlamasına rağmen bu çalışmalarında kapitalizm yorumlarını idealistik/romantik noktalara kadar götürerek yoğun eleştiriler aldı. Almanya'da Nasyonal Sosyalist'lerin iktidara gelmesinden sonra nasyonal sosyalist bakış açısından çeşitli toplumsal sorunların birleşik bir görüşünü sunmak için toplumsal kuramlarını değiştirdi. Örneğin; Yahudiler'in ekonomik tarih içindeki rolü ile ilgili görüşlerini değiştirerek, *Deutscher Sozialismus* (1934 – Alman

¹² Akt., Ülgener, a.g.m., s.100

¹³ Ülgener, a. g.m., s. 102, Ülgener dipnotta Sombart'ın *Kapitalizmin Geleceği* adlı konferansına bu cümleyle başladığını yazar.

¹⁴ Sombart'ın bu eserlerinden *Burjuva*, İngilizce'ye; *The Quintessence of Capitalism: A Study of the History and Psychology of the Modern Businessman* (Kapitalizmin Özü: Modern İşadammın Tarihi ve Psikolojisi Üzerine Bir Çalışma) adıyla M. Epstein tarafından, New York, 1967'de çevrildi. Aşk, Lüks ve Kapitalizm'in İngilizce'si için bkz., W. Sombart, *Luxury and Capitalism*, (çev., W. R. Ditmar), Michigan, 1987.

Sosyalizmi)¹⁵ adlı eserini Nasyonal Sosyalistler'e ithaf etmesine rağmen, onlar, Sombart'ı kendilerinin yorumcusu olarak kabul etmediler.

SOMBART'IN TÜRK DÜŞÜNCESİNE ETKİSİ

Sombart, Türk ekonomi bilimini ve sosyolojisini dolaylı veya dolaysız yollardan etkilemiştir. Bu etkinin 1925 - 1950 yılları arasında İstanbul Üniversitesi çevresi ile sınırlı kaldığı söylenebilir.

Türk sosyolojisinin Alman sosyolojisi ile ilişkisi Birinci Dünya Savaşı'na kadar gider. 1932'de Hitler iktidara geldiğinde pek çok Alman akademisyen Türkiye'ye göç etti. Onlara Türk üniversitelerinde akademik ünvanlar verildi. Bu bilim adamlarından bazıları Sombart'la yakın tanışıklığı olan kimselerdi. Alman düşüncesini ve dolayısıyla Sombart'ın düşüncelerini Türkiye'ye taşıdılar. Daha önce Türkçe, Fransızca çıkan bazı üniversite dergileri bu ilişkiden sonra Türkçe, Almanca çıkmaya başladı. 1941'de Sombart öldüğünde İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Dergisi, Sombart'ın anısına özel bir sayı olarak Türkçe Almanca basıldı.¹⁶

Sombart'tan etkilenmiş bazı isimleri kısaca şöyle belirtebiliriz: Sombart öldüğünde İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi dekanı olan Prof. Celal Sarç 1920 yılında Berlin'de Sombart'ın öğrencisiydi ve kendi ifadesiyle 'daima onun rehberliğinde çalışmıştı'.¹⁷ Prof. Ziyaettin Fahri Fındıkoğlu da Sombart'ı saygıyla anmakta ve 1934-35 yılları arasında derslerini izleme şansına sahip olduğunu belirtmektedir. Fındıkoğlu, Türkiye'de Sombart'la ilgilenenler arasında Mehmet İzzet ve Mehmet Servet'i de saymaktadır.¹⁸ Sombart'ın Türkiye'de en iyi takipçisi Prof. Sabri Ülgener'dir. Ülgener, Sombart'tan nasıl etkilendiğini şöyle ifade eder:

¹⁵ İngilizce'si için bkz.: Werner Sombart, *A New Social Philosophy*, (çev., Karl F. Geiser), Princeton and Oxford Universty Press, 1937. Ayrıca eser hakkında Türkçe'de iyi bir değerlendirme/eleştiri için bkz., Gerhard Kessler, "W. Sombart'ın Alman Sosyalizmi", *İ.Ü.İ.F. Mec.*, cilt 4, S.2, 1943, s. 171-203.

¹⁶ Bkz., *İ.Ü. İ.F. Mec.*, Cilt 3, Sayı 1-2, 1941-42.

¹⁷ Ömer Celal Sarç, "Verner Sombart", *İ.Ü.İ.F.Mec.*, Cilt 3, S. 1-2, 1941-42, s. 60 ve ayrıca bkz., Ziyaettin Fahri Fındıkoğlu, "Verner Sombart'a Dair", a.g. mec., s.65

¹⁸ Bkz., Fındıkoğlu, a.g.m., s. 64-70, ayrıca bkz. M. Servet, *Felsefe ve İctimaiyat Mec.*, 1947, S. 1 ve M. İzzet, *İctimaiyat Dersleri*, İst., 1929.

Mentalite (zihniyet), özellikle ekonomik mentalite araştırmaları ülkemizde 1934 yılına kadar geri götürülebilir. Taze bir enerjiyle Almanya'dan gelen ve bize katılan düşünürler karanlığa bir kibrit çakmışlardı. Hiç ummadığım halde bu beni yönlendirdi, konu ilgimi çekti ve karşılaştığım ilk isim Werner Sombart oldu. Ona göre kapitalizmin en önemli ve güdüleyici ögesi 'mentalite' idi. Sombart okurlarını akıcı ve açık yazı biçimiyle gerçekten etkilemişti. Bugün, konunun başlangıcında onunla karşılaştığım için duyduğum mutluluğu ifade etmek isterim.¹⁹

Ülgener Türkiye'deki Weberyen ve Sombartgil görüşlerin kilit ismidir ve onların en önemli temsilcilerinden birisidir. Kırk yılı aşan akademik hayatı boyunca -Sombart'ın daha önceden üzerinde çalıştığı- Weber'in Protestan Ahlakı'nda geliştirmiş olduğu kapitalizm yaklaşımını İslam'da da bulmak için çaba gösterdi.²⁰

Özellikle Sombart'ın ekonomi kuramından etkilenmiş olan bir başka Türk yazarı da İsmail Hüsrev Tökin'dir. Tökin, Sombart'ın kapitalizmin ilk basamağıyla ilgili görüşlerini 1939'da gelişmekte olan Türk ekonomisine uygulamaya çalışıyordu. Bu konuda ilginç sayılabilecek makaleler yazdı.²¹ Ayrıca Hilmi Ziya Ülken de Edebiyat Fakültesi'nde ders verirken Sombart'a önemli bir yer vermiştir.²²

Sonuç olarak Sombart'ın çalışmalarına bakarsak şunu kabul etmeliyiz ki; O, çağının en başarılı Alman düşünürlerinden biriydi. Fakat çok az takipçisi oldu ve kendisine bağlı bir okul oluşmadı.

AŞK, LÜKS VE KAPİTALİZM

Sombart'ın övgüyle karşılanacak verimli bir bilim adamlığı hayatına karşılık, sürekli değişen görüşleri, bazen mistisizme kaçan yorumları ve faşizmle olan ilginç ilişkisi gibi eleştirilecek bir çok yanları

¹⁹ Sabri F. Ülgener, *Zihniyet, Aydınlar ve İzmler*, Mayaş yay., Ankara, 1983, s. 11, ayrıca yazarın *Darlık Buhranları ve İslam İktisat Siyaseti* adlı eserine ve diğer yayınlarına da bakılabilir.

²⁰ Orhan Türkdöğün, *Günümüzde ve Türkiye'de Weber'ci Görüşler*, Türk Dünyası Araştırmaları Vak. yay., İst., 1985, s.6

²¹ Bkz., İsmail Hakkı Tökin, "Türkiye'de Modern Ekonomi Sisteminin Doğuşu Hakkında", *Varlık Mec.*, Cilt 7, Sayı 133, 134, 135, 136., Ankara, 1939, s. 41-48, 98-105, 121-130

²² Bkz., Hilmi Ziya Ülken, *İçtimai Doktrinler Tarihi*, İ. Ü. E. F. Yay., İstanbul, 1941

da mevcuttur. Fakat onun kapitalizm hakkındaki ilginç ve bugün de önemini koruduğuna inandığımız düşüncelerinin değerlendirilmesi gerekmektedir. Burada kapitalizmin kendisini tartışmaktan daha çok, onu oluşturan, daha doğru bir ifadeyle modern dünyanın kuruluşuyla ilgili Sombart'ın temel aldığı kavramlar üzerinde durulacaktır.

Sombart'ın Türkçe'ye çevrilen tek eseri olan *Liebe, Luxus und Kapitalismus*, (1912 - Aşk, Lüks ve Kapitalizm: Modern Dünyanın Savurganlığın Ruhundan Doğması Üzerine) alt başlığından da anlaşılacağı gibi günümüzde *tüketim* kavramı ile ifade edilen yoğun sosyolojik çözümlere önemli ardaanlar sağlamaktadır. Bu anlamda Sombart'ın aşk, lüks ve savurganlık kavramları ile postmodern sosyolojik çözümlerinin temel kavramları olan erotizm, marka ve tüketim kavramları arasındaki ilginç geçişlilik kısaca irdelenmeye çalışılacaktır.

Sombart bu eserinde kapitalizmin erken dönemi (*Frühkapitalismus*) olarak adlandırdığı endüstri devrimi öncesi oluşumun kökenlerini ele almaktadır. Ona göre kapitalizmin kuruluşunda etkin olan iki önemli Tanrı vardır: Birincisi, aşkın körüklediği lüks ve diğeri de savaştır. Savaş ile kapitalizm arasındaki ilişkiyi bir başka eserde inceleyeceğini söyleyerek, aşk ve lüks kavramları üzerinde odaklaşır. Eserin temel tezinin Avrupa toplumunun haçlı seferlerinden sonra yaşantıladığı dönüşümler nedeniyle cinsler arası ilişkinin değiştiği, bu değişimler sonucu egemen sınıfın bütün yaşam tarzının yeniden oluşmaya başladığı ve bu yeni oluşumun da modern ekonomi sisteminin gelişimi üzerinde esaslı bir etkiye yol açtığını kanıtlamak olduğunu ifade eder.²³ Haçlı seferlerinin ne gibi etkilere yol açtığını belirtmemesine rağmen dünya tarihinin çağına göre en önemli kitlesele insan hareketliliği olan bu savaşların önemli bir kültürel etkileşime yol açtığı söylenebilir. Hatta bu süreci batının doğuyu tanıması olarak adlandırabiliriz. Savaşlar sonrasında batıya ekonomik, sosyal, kültürel taşıyıcılık görevini üstlenen baş aktörler savaş artığı maceraperestler, serseriler, gezginler, tüccarlar ve sanatkarlardır.

²³ Werner Sombart, *Aşk, Lüks ve Kapitalizm: Modern Dünyanın Savurganlığın Ruhundan Doğması Üzerine*, (Çev., Necati Aça), Bilim ve Sanat yay., Ankara, 1998, s. 8

Sombart asıl bu aktörlerin başını çektiği batıdaki bir sınıf değişiminden söz etmektedir. Ortaçağın egemen sınıfı olan ve ruhani meşruiyetini kiliseye maddi otoritesini de babadan oğula geçen soyluluk ile toprak temelli zenginliğe dayayan feodal yapılanmanın karşısında yeni bir yapılanma filizlenmektedir. Öncelikle değişim saraylarda başlamıştır. Roma'lı papalara ait şaşalı sarayların karşısına prenslik sarayları çıkmıştır. Sombart bunu “şövalyeliğin çöküşü” ve “soyluluğun kentlileşme” süreci olarak adlandırır.²⁴ Bu aynı zamanda feodal zenginliğin yanında burjuva zenginliği olarak adlandırılan yeni bir oluşumun binlerce kaynaktan gücünü alarak ortaya çıkışının ilk işaretidir. Önceleri maceraperest, tüccar küçük bir girişimci grubun doğudan soyluların saraylarına taşıdıkları ilginç egzotik yiyecek, giyecek, baharat, kumaş, araç-gereç vb. şeylerle başlayan bu sirkülasyon zamanla büyük boyutlara ulaşmıştır. Arkasından denizasıra ticaret ve sömürgecilik çağı birbirini izleyerek, Afrika'daki zengin maden yatakları ve tüm doğu yağmalanmaya başlar. Zorbalık, yağmacılık, köle ticareti, haraca bağlama hep denizasıra ticaretle yan yana ilerler ve yeni sınıfın zenginliğinin kaynaklarını oluşturur. Brezilya altınının gün yüzüne çıkmasıyla, modern kapitalizmin, gümüş çağı bitiyor altın çağı başlıyordu.²⁵

Sombart'a göre bütün bu talebin altında, soyluların saraylarındaki yaşamın değişmesiyle öne çıkan “güzel kadınlar” yatıyordu. Sombart güzel saray kadınları, aşk ve onların körüklediği lüks savurganlığı gibi sihirli kavramları yan yana getirerek, kadınlar aracılığıyla entrika, çapkınlık ve lüksün doğuşunu, böylece “koskoca bir dünyanın temelinde nasıl da kadın egemenliğinin yattığını”²⁶ açıklamaya çalışır. Bütün bunların başlangıç noktası olarak da “aşkın dünyevileşmesi” ve “aşkta gayri meşruluğun zaferi” gibi olgulara dikkat çeker. Toplumsal değişimlerin *grand teorilerle* açıklandığı bir dönemde önemsiz detaylar sayılabilecek bu dönüşümleri teorisinin temeline koyması onu ilginç kılmaktadır.

Ona göre, “ortaçağ Avrupa'sı, tıpkı bütün beşeri edimlerde olduğu gibi, cinsler arası evrensel aşk fenomenini de daha yüksek bir varlığın; Tanrı'nın hizmetine memur etmiştir.” Yani aşk ortaçağda ister

²⁴ Sombart, a.g.e., s. 11

²⁵ Sombart, A.g.e., s. 24

²⁶ Sombart, A.g.e., s. 12

uhrevi ereklere ulaşmak biçiminde olsun, isterse de soyun devamı için evlenmeyle sınırlandırılan kutsal evlilik bağı olsun hep kutsal ve Tanrı'yla ilişkili bir olgu olarak algılanıyordu. "Tanrı tarafından kutsanmamış ya da kurumsal bağları olmayan bütün fertler arası aşklar 'günah damgası ile damgalanmıştır.'²⁷

Sombart'ın bu açıklama biçimi kapitalizm konusunda kendisinin öncülü olan Marx'tan ne kadar farklı bir yol tuttuğunun da işaretidir. Marx bütün dikkatini metallerin dönüşümüne odaklanmışken, Sombart bu dönüşümü sağladığına inandığı gizil güçlere vurgu yaparak, özne olarak insanı ve insanî ilişkileri ön plana çıkarmaktadır. Böylece bir anlamda Marx'ın Hegel'e yaptığını Sombart da Marx'a yapmaktadır.²⁸

Buradaki temel vurgu, cinsler arası ilişkilerin dolayısıyla aşk ilişkilerinin dönüşümüdür. Aşk, *Meryem Ana* kültüründe olduğu gibi kutsalla bağıni keserek dünyevileşmekte, çıplak kadın bedenini ön plana çıkararak Helenistik kültürdeki *Eros*, *Afrodit* ve *Venüs* gibi imgelere yönelmektedir. Bütün sanat akımları ürünlerini artık bu imgeler aracılığıyla ifade etmekte, kadını dişi olarak çıplak görmekte ve kadın vücudunun mahrem güzelliklerini keşfederek şehvi aşkın baştan çıkarıcılığını iliklerine kadar yaşamaktadır. Artık, Tanrı uğruna değil aşk ve kadın uğruna savaşılmaktadır. Ressamlar *Venüs'ün Doğuşu* tablosunda olduğu gibi "aşkın ve saflığın savaşını" resmetmektedir.²⁹ Sombart özellikle 17. ve 18. yy. Fransa'sının "aşkın yüksek okulu" haline geldiğini ve sapıklığa varan son şeklini de Paris'te aldığını ifade eder.

"*Bedenin kurtuluşu*" ürkek girişimlerle başlıyor: bunu ise özgür, saf bir aşk yaşamının tam bir gelişim sağladığı daha güçlü, doğal bir kösnüllük izliyor. Sonra iyiden iyiye saflaşma, sonra ölçsüzlük, sonra da hayvanilik. Bu zorunlu döngüde ise insanlık yazgısının en derin trajedisi yatıyor gibidir: bütün kültür,

²⁷ Sombart, A .g .e, s. 65

²⁸ Bkz. Karl Marx, *Kapital*, (Çev. Alaattin Bilgi), Sol yay., 1. Cilt, 4. Bas. Ank. 1993, s. 26, 28. Hegel'in diyalektik yönteminin temelinde olan fikir (*idea*) kavramı Marx'a göre mistisizmle bozulmuş bir şekilde başaşağı durmaktadır. Marx bu mistik bağımsız özneyi ayakları üzerine dikerek toplumsal hareketi insan iradesinden, bilincinden ve düşüncesinden bağımsız, bilhassa bunları belirleyen yasaların yönettiği doğal tarihsel sürece bağlamıştı. Sombart ise, bizzat özne olarak insanın eylemsel yanına vurgu yapmaktadır.

²⁹ Sombart, A.g.e., s. 68

*doğallıktan sapma olduğu için, aynı zamanda çözülme, yıkım ve ölüm demektir... kadına ve kadın aşkına dair salt hazcı-estetik olan bu yorum, vaktiyle aşkın hapsedildiği dinsel ya da kurumsal bağlılıkla düşmanca bir karşıtlık içindedir artık.*³⁰

Aşkın dönüşümünde ortaya çıkan kurumsal karşıtlığın hedefi kilisenin arkasında olduğu kutsal evlilik bağıdır. Yeni algılamaya göre özgür aşkın asla çekemediği şey “aşk yaşamına evlilik kurumu elbisesinin giydirilmesidir.” Çünkü bu algılamaya göre “aşk doğası gereği gayri meşrudur” ve “aşk için evlenilmez.” Bunun sonucu olarak evlilik gittikçe alaya alınır bir kurum olmuş, aldatılan kocaların gülünç durumu ve “boynuzlama edebiyatı” kanıksanır olmuştur. O halde kilisenin ve soyluluk töresinin katı kuralları ile en yüksek duygu olan aşk arasında orta bir yol bulunmalıdır. Sombart bu konuda dönemin ünlülerinden Montaigne’den örnek verir. Ona göre aşk “kendisinden başka bir şeyle ilgilenilmesinden nefret eder. Saygıdeğer ve kutsal evlilik bağı ile aşk tutkusunun aşırılıklarını birbirinden ayırmak lazımdır.” Çünkü “aşk için evlenilmez, daha çok, soyun devamı ve aile kurmak için evlenilir.” Aşk ile evliliği yan yana getirmek, “bir tür ensest ilişkiye girmek anlamına gelir.”³¹

Sombart’a göre bu anlayış ve ahlaki durum, saygı duyulan kutsal evlilik kurumunun yanında yeni bir kurum doğurdu: *Kurtizan* denilen yüksek mevki fahişeliği. Kurtizanlar, bu yeni aşka hizmet edecek, kibar, kültürlü, rafine zevkleri olan özel kadınlar/metreslerdir. Soyluların resmi evliliklerinin dışında/yanında oluşturdukları bu kurumun aktörleri olan kurtizanlar, sarayları yönetmeye başlayarak “metres ekonomisi” denilen, çok büyük bir lüks sektörünün doğmasına yol açtılar.³² Bir anlamda ilk kapitalist girişimcilerin pazarları/müşterileri, bugünkü tabirle, tüketici hedef kitlesini oluşturdular. Sombart kurtizanların ortaya çıkışı ile 16. yy. sonu, 17. yy. başında Paris tiyatrolarında kadınların sahneye çıkışı arasında –bugün reklamlar ve medyanın üstlendiği görev benzeri- ilginç bir ilişki kurar.³³ Artık moda ile lüksün, görkem ve israfın bütün çılgınlıkları soylu sınıfın büyük saraylarından prenslik saraylarına ve

³⁰ Sombart, A. g. e., s. 72, 73

³¹ Sombart, A. g. e., s. 74

³² Sombart, A. g. e., s. 76, 80

³³ Sombart, A. g. e., s. 82, 146

kentli zenginlerin malikanelerine oradan da toplumun orta kesimine doğru yayılmaya başlamıştır. Bu arada “namuslu kadın”ın zevklerinin, davranışının yaşantısının da *kokotluk* yönünde etkilenmesi söz konusudur. Namuslu kadınlar büsbütün devre dışı kalmamak için bu metreslerle her alanda rekabete girişmişlerdir.

Sombart, eserinde lüks ve savurganlığın aktörleri soylular ve metresleri ile lüks ekonomisinin taşıyıcı aktörleri yeni zenginleşen sınıfın oluşturduğu bu üçgeni rakamlar ve örneklerle canlı bir şekilde ortaya koymaya çalışır. Bu noktada şu soruyu sorar: “nasıl oldu da bu yeni beyefendiler yalnızca ticaret hayatında yükselmekle kalmayıp, aynı zamanda toplumsal hiyerarşide de yükselebildi; o zamana kadar yalnızca üst tabakayı oluşturan soyluluk, nasıl oldu da kapılarını onlara da açabildi? Nasıl sokuldu ‘egemen sınıfa’ bu insanlar?”³⁴ Yazar bu sorunun cevabını 1600 ile 1800 yılları arasındaki dönemde eski soyluluk (feodal zenginlik) ile yeni parasal zenginlik (burjuva zenginliği) arasındaki zorunlu alıcı/verici ilişkisine gönderme yaparak verir. Şaşalı lüks savurganlığı ve metres ekonomisi, soyluların yeni sınıf lehine gittikçe parasal güçten düşerek onlara bağımlı hale gelmesine yol açmaktadır. Para ve parasal değeri olan her şey soylularca hor ve aşağılık görülmektedir. “Burjuva” bağımsız bir sınıf olarak henüz ortaya çıkmadan önce soylularca ticaretle uğraşmak, gider ve gelirleri denkleştirmek gibi işler aşağılık bir uğraş olarak “burjuvalıktan sayılıyordu. Bu gibi işler vekilharçlara bırakılıyordu. Fakat zaman, elinde ünvanından başka bir şey kalmayan ve büyük bir borç yükü altına girmiş olan soylular aleyhinde, parasal gücüyle sivrilen yeni sınıf lehinde çalışmaktadır. Tek çare *nouveaux riches* (sonradan görme) denilen bu yeni sınıfa kapıları açmak onları da soyluluk mertebesine yükseltmektir. Sombart soyluluğun satılması/satın alınması demek olan bu durumun asalete bağlı ünvanların ve malikanelerin satılması ya da evlenmeler yoluyla gerçekleştiğini ifade eder. Satılan asaletlerin listeleri ve hangi soylunun hangi burjuva kıızıyla ya da hangi burjuvanın hangi soylu kıızıyla evlendiğine dair bol bol örnekler verir. Böylece burjuva parasıyla soylu seçkinliğinin bu kaynaşması erken kapitalist çağın serüvenini birlikte oluştururlar.

³⁴ Sombart, A. g. e., s. 19

Sombart'a göre erken kapitalist çağın en önemli olaylarından birisi de "büyük kentlerin" ortaya çıkışıdır. Büyük kentlerin en büyük özelliği kusursuz birer tüketici sınıfı ordusunun yatağı olmalarıdır. Bu kentlerin kuruluşunun temelinde de tüketimin yoğunlaşması olgusu yatmaktadır. Tüketim kentlerde baş gösterdiği için lüks sorunu da böylece büyük kent sorunuyla iç içe geçmektedir.³⁵

Sombart en önemli kavramı olan lüksün yapısal analizini yapmayı da ihmal etmemiştir. Ona göre lüks; "temel ihtiyacı aşacak biçimde yapılan her türlü fazladan harcamalardır." Ancak burada temel ihtiyaçtan ne anlaşılacağı duruma göre değişmekte, lüks görece bir olgu haline gelmektedir. Sombart lüksü nicel ve nitel yönleriyle tanımlayarak bu görecelikten kurtarmaya çalışır. "Nicel anlamda lüks, malların ziyan edilmesiyle eş anlamlıdır; bir uşak yettiği halde yüz uşak bulundurmak gibi. Nitel anlamda lüks ise, daha iyi, inceltilmiş (rafine) malların kullanılması demektir ki sonunda ikisi de aynı paydada birleşirler."³⁶ Fakat Sombart'ın asıl üzerinde durduğu şey lüksün o dönemde geçirdiği dönüşümdür. Çünkü lüks duruma göre her dönemde belirli kesimlerde de olsa var olan bir olgudur. Asıl önemli olan lüksün kamusal durumdan özel duruma dönüşmesidir. Ortaçağda lüks, karnavallar, şölenler ve kutsal ayinlerle herkese açık kamusal alanlarda ortaya konulur, toplumun alt kesimleri de yararlanırdı. Fakat erken kapitalist dönemde, lüks, özelleşerek "evcilleşme" yolunu tutmuştur. Sombart'ın "bencil lüks" dediği bu durum, kişisel yaşamı ipe sapa gelmez şeylerle donatmaktadır. Her türlü kişisel lüks, öncelikle salt nefse dayalı bir haz duygusundan kaynaklanmaktadır. Kişisel lüksün gelişim seyri duygulardan, hazdan yola çıkarak eşya üzerinde nesneleşmektedir. Sombart bu noktada temel belirlemesini yaparak lüks kavramını aşk kavramına bağlamanın yolunu bulmaktadır.

Uyarıcı araçların incelenmesi ve çoğalması karşısında duyulan istek, eni sonu bizim cinsel yaşamımızda bulacaktır nedenini: zevk düşkünlüğü ve erotizm, eni sonu bir ve aynı şeydir. Öyleki, çoğu durumda, şu veya bu biçimdeki bir lüks gelişiminin teşvik edilmesi, doğal olarak, etkisini bilinçli ya da bilinçsizce sürdüren herhangi bir aşk duygusuna gelip dayamak zorundadır. Bu nedenle,

³⁵ Sombart, A. g. e., s. 56

³⁶ Sombart, A. g. e., s. 89

zenginliğin gelişim gösterdiği ve aşk hayatının doğal ve özgürce (veya arsızca) boy gösterdiği bütün her yerde lüks egemen olacaktır.³⁷

Bu noktada biriktirme ve yığıma üzerine kurulu kapitalist ruhun oluşumu açısından bir çelişki ortaya çıkmaktadır. Çünkü lüks ve savurganlık bu birikimi engelleyen en önemli etkidir. İşte Sombart bu noktada duruma müdahale ederek bu birikimin lüks ve savurganlığı sağlayan ve körükleyen yeni sınıf yanında oluştuğunu vurgulayarak temel tezini ortaya koyar. Yani soylu sınıfın, feodal zenginliğinin erimesine karşılık burjuva zenginliği yükselmektedir. Çünkü zenginlik aşk hayatının herhangi bir nedenle köreldiği yerde harcama yapmaya değil, yalnızca mal alımına, yani malların yığılmasına ve paranın birikimine yol açacaktır ki, kapitalist ruhun dirilişinin izleri de buradadır. “İşte bu yüzden tarih, zenginliğe giden yolu, en az bu yolun aşamaları kadar çok olan lüks gelişiminin aşamalarıyla tanımlar: Burjuvai türedilerin ilk kez ortaya çıkmasından itibaren.”³⁸

Sombart, eserinde dünyevileşme ve aşk ilişkileri etrafında oluşan yapı lüksü, yemek lüksü, giysi lüksü, iç çamaşırı lüksü gibi lüksün bir çok çeşidinden bahseder ve örnekler verir. Savurganlığın kayda değer bir bölümünün gayri meşru aşktan kaynaklandığını, geriye kalan kısmına ise metreslerle rekabet içinde olan meşru eşlerin neden olduğunu ifade eder. Ünlü Maria Antoinette’yi ise 1780 yıllarında Fransız sarayı üzerinde egemenlik kuran ve lüks harcamalarının devamlı artmasında en büyük pay sahibi olan son *Grande Cocotte* (Büyük Kokot) ilan eder.³⁹

Aşk, kadın, lüks üzerindeki bu tüketim savurganlığının nasıl da kapitalist üretim biçimine dönüştüğüne ilginç bir örnek olarak şekeri verir. Sombart. Tatlı tüketimi ile kadın ve aşk arasında apaçık bir ilişki vardır. “Erken kapitalist çağa dişi hakim olduğu için, şeker de kısa sürede sevilen tat aracı olmuştur; ve artık şeker olduğu için de kakao, kahve ve çay gibi uyarıcı araçlar Avrupa’da ivedilikle genel bir rağbet görmüştür.”⁴⁰ Kuşkusuz bu dört meddenin ticareti ve gerek Avrupa sömürgelerindeki üretimi gerekse işlenmesi ve şekerin rafine edilmesi

³⁷ Sombart, A. g. e., s. 90

³⁸ Sombart, A. g. e., s. 114

³⁹ Sombart, A. g. e., s. 107, M. Antoinette, “Ekmek bulamazlarsa pasta yesinler” sözüyle ünlenmiştir.

⁴⁰ Sombart, A. g. e., s. 135

kapitalizmin gelişim sürecinde önemli bir yer tutmaktadır. Bu süreç aynı zamanda erken kapitalist çağı niteleyen ticaret kapitalizminden sanayi kapitalizmine geçişi belirleyen en önemli unsurları içinde barındırmaktadır.

Aşkın körüklediği lüks ve tüketim ihtiyacı dünyanın dört bir tarafından getirilen yiyecek, içecek, kumaşlar ve egzotik eşyalar yanında içerde de büyük bir üretim ve tüketim sektörünü doğurmuştur. Tüm bu sektörün ihtiyacı olan emek olgusunu ise Sombart, önceleri köle ticareti ile açıklamaktadır. Bu konuda rakamlar vererek şeker plantasyonlarında çalıştırılan binlerce kölenin emeği üzerine kurulan lüksten bahseder. "Paris ve Londralı küçük hanımefendilerin keyiflerini tatmin etmek için bu devasa siyahlar ordusunu dize getirmiş olması, doğrusu tahrik edici bir düşüncedir."⁴¹

Sonu gelmeyen lüks talebinin doğurduğu sektörlerin ihtiyacı olan emeğin köle ticaretinden sağlanması dönemi, köleliğin gözden düşmesiyle sona erer. Fakat artık sanayiye dönüşen sektörlerin emek ihtiyacı kentlere akın eden alt tabakanın işe karışmasıyla karşılanmaktadır. Lüks yüzlerce yoksulun ekmeğe kapısı haline gelecek gelecekteki sanayi kentlerindeki Marx'ın '*Proleterya*' adını verdiği işçiler ordusunun temellerini oluşturmaktadır. Böylece lüks tenmelinde başlayan '*tekil sürüm*'den (ticaret kapitalizmi) '*kitlesel sürüm*'e (sanayi kapitalizmi) geçiş dönemi başlamıştır. Kısacası perakende lüks ticaretiyle başlayan kapitalizm kitlesel üretim ve tüketimle modern dünyaya damgasını vurmuştur. Sombart eserini şu cümleyle bitirir: "Gördüğümüz üzere gayri meşru aşkın meşru çocuğu olan lüks, işte böylece kapitalizmi var etmiştir."⁴²

Sonuç olarak Sombart'ın eseri incelendiğinde kapitalizmin oluşumu konusunda düşünce tarihinde ortaya konulan ve halen de konulmaya devam edilen diğer teorilerle karşılaştırıldığında çok erkeksi bir yaklaşımla yapılan, çok feminen bir açıklama biçimi olduğu yönünde bir eleştiri getirilebilir. Bunun yanında kadın, aşk ve lüks kavramlarını diğer etkenleri gölgede bırakacak denli fazlaca ön plana çıkardığı ve tek boyutlu bir yaklaşıma dayandığı da söylenebilir. Ancak yine bu üç

⁴¹Sombart, A. g. e., s. 191. Köle emeği konusunda ayrıca bkz., Marx, a. g. e., s. 778

⁴²Sombart, A. g. e., s. 223-224

kavram ve onun etrafında oluşturduğu diğer yan kavramlar ki, bunlar günümüz Postmodern toplum çözümlemelerine de kaynaklık edecek özelliklere sahip bir tarzda ortaya konulduğu için Sombart'ı hala önemli kılmaktadır. Bu karşılaştırmalı çözümlemeyi yapmak daha hacimli bir çalışmanın konusu olması gerektiğinden burada kısaca bağlantı noktalarına değinilecektir.

SOMBART'TAN BUGÜNE KAVRAMSAL DÖNÜŞÜM VE POSTMODERN DURUM

Postmodernin ne olduğu ya da böyle bir dönemleştirmenin ne kadar haklılaştırılabilir olduğu yönündeki bitmez tükenmez tartışmaları bir yana bırakarak bu kavramı sadece bir belirteç/ ima olarak kullandığımızı vurgulamalıyız. Bu ima ise kavramın kendisine yüklenenlerden daha çok postmodern adı altında serimlenen çözümlemelere gönderme yapmaktadır.

Sombart'ın ölümünden bugünlere, baş döndürücü değişimlere sahne olan bir yarım yüzyıl yaşanmıştır. Çözümlemesini yaptığı erken kapitalist çağ ile aramızda en az iki üç yüzyıllık bir uzaklık bulunmaktadır. Ortak nokta ise Sombart'ın kapitalizmin başlangıcını çözümlemek için önerdiği kavramlarla bugünkü entelektüellerin temalarındaki yakın benzerliktir. Farklı ve asıl önemli olan ise temalardaki benzerliğin arkasında gizlenen kavramlardaki, dolayısıyla kavramların temsil ettiği yaşantılardaki dönüşümdür. Söz gelimi Sombart'ın en temel üç kavramını ele alalım: Aşk, kadın ve lüks kavramları Sombart'ta kapitalizmin oluşum evrelerini, bir başka deyişle modern toplumun oluşum mantığını açıklama/ anlamada kullanılan temalar olarak günümüzde de önemini korumaktadır. Bunlara bağlı olarak da kapitalist üretim biçimindeki dönüşüme işaret etmek için Sombart'ın kitlesel sürüm dediği sanayi döneminin bant sistemine bağlı *Fordist* üretim biçiminden malların çeşitliliğine dayalı *Post-Fordist* bir üretim biçimine geçildiğinden dem vurulmaktadır. Sonuçta kapitalist ruhun hakimiyeti üstü örtülü olarak kabul edilmektedir.

Özellikle aşk olgusunun yeni bir dönüşüm geçirdiğinden bahsetmemiz gerekmektedir. Erken kapitalist dönemde Sombart'a göre aşk uhrevi ve kutsal olandan bağını kopararak dünyevileşmiş ve kurtizanların temsil ettiği bizzat kadının kendisine, nesnel bedenine,

kişiliğine yönelmişti. Bugün bu aşk yeni bir dönüşüm geçirerek *erotizm* kavramıyla ifade edilen, medyaların iletlediği ve sınırlarını belirlediği, binlerce göstergede kendisini bulan erotik bir kadın imgesine yönelmiştir. Yani bizzat aşık olunan, kişiliği ve bedeni ortada olan, nesnel, tekil bir kadın yerini binlerce nesnede temsil edilen erotik bir *imge-kadına* bırakmıştır. *İmge*, gerçekliğin bizzat kendisi olmayıp o şey hakkında öznedeki oluşun algılamaların toplamıdır. Erotizm bu anlamda kadın ve onun somut cinselliğinin dışında, kadın bedeni ve cinselliğini gösteren, kadının etrafındaki binlerce nesneye sinmiş erotik çağrışımların öznedeki toplam algılaması sonucunda oluşan imgesel bütünlüktür. Erotizm, sonuçta kadın bedenini imlemesine rağmen bunu direkt kadını göstererek değil, dağınık ve dolaylı bir biçimde çevremizdeki ilgisi olmayan yüzlerce gösterge yoluyla yapmaktadır. Bu anlamda kadın dünyasının etrafındaki parfüm, iç çamaşırları, giysiler, yiyecek içecek vb. gibi yakın eşyaların dışında otomobilden lastiğine kadar uzak da olsa her şey erotikdir. Çünkü medya ve tüketim kültürünü oluşturan reklam dünyası bütün şeyleri erotik imgeler yoluyla sunmaktadır. Aşkın, erotizmin içine emilerek binlerce dağınık göstergeden oluşan bir erotik imgeler yığını olarak ortaya çıkışı kadın algılamasını da dönüştürmektedir. Kadın somut kişiliğinden soyularak, kadın dergileri, medya ve reklam dünyasının sürekli akıp giden görüntülerinden oluşturulan çağdaş kurtizanlar/ *starlar*la temsil edilmektedir. Yani kadının gerçek kişiliğinden önce modern insanın kafasında bu binlerce göstergenin oluşturduğu bir kadın imgelemi yerini tutmaktadır.

Sombart'ın diğer önemli kavramı lüks ise bütün ihtişamıyla yerini korumakla birlikte algılama ve sunum biçimlerinde benzer bir dönüşüme uğramıştır. Klasik lüksü nesnenin ya da kullanımın bizzat kendisi temsil etmekteydi. Oysa lüks artık nesnenin dışında ve ondan bağımsız, ona atfedilen *markalar* yoluyla temsil edilmektedir. Çağdaş tüketicinin eyleminde eşyanın kendisinden önce onu temsil eden marka etkili olmakta, markalar bir *prestij* unsuru olarak algılanmaktadır. Lüks artık belirli bir sınıfın ayrıcalıklı durumu olmaktan da çıkarak markalar yoluyla bütün toplumsal tabana yayılmaktadır. Yani her sınıfın kendisini ifade edebileceği bir lüks biçimi vardır. Çağdaş dünya bu anlamda

Marx'ın 'meta fetişizmi' dediği olguyu tüm gerçekliğiyle yaşamaktadır.⁴³

Çağdaş toplumu "tüketim toplumu" olarak adlandıran Baudrillard bu yanıyla belki de Sombart'la karşılaştırılabilecek en ilginç kişiliği oluşturmaktadır. Marx'ın üretim biçimini öne çıkararak betimlediği toplum artık tüketim biçimiyle açıklanır olmuştur. Bu açıklama biçiminin çağdaş öncüsü olan Baudrillard bu anlamda tüketim, marka, vitrin, reklam, erotizm, lüks gibi kavramlar bolluğu arasında bir *similasyon* (yanılsama) ortamına dikkat çekerek, toplumun gidiş yönünü tesbit etmesi açısından Sombart'ın geleneğini sürdürdüğü söylenebilir.

Baudrillard'a göre insan artık kendi ürettiği nesnelere ormanı içinde yaşamaktadır. Geniş caddelerimizin sağında solunda konuşlanmış büyüklü küçüklü mağazalar tıka basa nesnelere bolluğuyla doludur. "Daha doğrusu, bolluk içindeki insanlar artık, tüm zamanlarda olduğu gibi başka insanlar tarafından değil, daha çok nesnelere tarafından kuşatılmış durumda." Bu nedenle insan artık doğaya ya da insan yerine kendi ürettiği nesnelere yoğun bir ilişki içindedir. "Kurt çocuğun kurtlarla yaşaya yaşaya kurda dönüşmesinde olduğu gibi demek ki biz de yavaş yavaş işlevselleşiyoruz. Nesnelere çağını yaşıyoruz."⁴⁴ Geçmiş uygarlıklarda dayanıklı nesnelere, araçlar veya binalar kuşaklarca yaşarken bugün onların doğmasını, gelişmesini ve ölmesini izliyoruz. Yani sürekli tüketim için üretim mantığı dünyayı nesnelere ormanına dönüştürmektedir. Tüketimin temel elemanları olan vitrin, reklam, üretici firma ve burada temel bir rol oynayan marka parçalanmaz bir bütün, bir zincir gibi bu anlamın tutarlı, kolektif vizyonunu dayatırlar, sıradan nesnelere değil, gösterenleri birbirine bağlayan bir zincir gibi her nesne daha karmaşık bir üst-nesne olarak diğerlerini gösterir ve tüketiciyi bir dizi daha karmaşık tercihe götürürler. Müşteriyi kişiliği silinmiş bir tüketicilere dönüştürürler. Tüketim toplumunda yiyecekten giyeceğe, eşyalara kadar her şey bir paket, bir *set* halinde sunulur ve Ritzer'in ifadesinde yerini bulduğu şekliyle ilhamını toplama kampı

⁴³ Marx, a. g. e., s. 88

⁴⁴ Jean Baudrillard, *Tüketim Toplumu*, (çev. H. Deliceçaylı- F. Keskin), Ayrıntı yay., İstanbul, 1997, s. 16

modelinden alarak toplum *McDonaldlaştırılır* ve bütün dünya 'akılcılığın demir kafesi' içine hapsedilir.⁴⁵

Toplama kampı modelinin daha sofistike bir sunumu, tüketim toplumunda, ayakkabı bağından otomobile kadar her şeyi bulabileceğimiz, adeta küçük bir kasaba görünümü veren büyük satış marketlerinde ifadesini bulur. İnsanlara burada dört mevsim aynı sıcaklıkta (bir ilkbahar ikliminde) tutulan ortamlarda eğlenceden çocuk kreşine kadar alış veriştikten öte bir yaşam biçimi sunulur. Bu marketlerden alış verişi yapmak bir prestij olarak sunulur ve soyut bir mutluluğun kolaylığı, yarı saydamlığı içinde eritilip aşılarak bir simulasyon (yanılsama) ortamı oluşturulur.⁴⁶

Baudrillard'a göre tüm bu tüketim ormanının ortasında en çok tüketilen, en güzel tüketim nesnesi *beden* ve özellikle de *dişil bedendir*. "Sermaye olarak beden pratiği fetiş ya da tüketim nesnesi olarak beden pratiği." Kadın bedeninin bir meta olarak kutsallaştırılma sürecinde güzellik ve erotizm iki ana *leitmotivi* oluşturmaktadır. Güzellik ve erotizm birbirinden ayrılmaz bir biçimde bedenle ilişkinin yeni etiğini meydana getirirler.

*Kadının beden/nesne modeline uygun olarak örtük biçimde kuşatılan en önemsiz nesne bile, aynı biçimde fetişleşir. Tüm 'tüketim' alanının erotizmle dolu olması da buradan ileri gelir. Bu terimin dar anlamında bir moda değil, modanın kendine özgü ve katı mantığıdır... beden sattırır, güzellik sattırır, erotizm sattırır.*⁴⁷

Baudrillard farklı bir söylemle de olsa aşk, kadın ve lüks kavramlarını yanyana getiren Sombart'ın izini takip etmektedir. Çünkü eskiden cinsiyet olarak köleleştirilen kadın günümüzde cinsiyet olarak özgürleştirilmekte, böylece cinsel özgürleşmeyle kadın, kadınla cinsel

⁴⁵ George Ritzer, *Toplumun McDonaldlaştırılması*, (çev. Ş.S. Kaya), Ayrıntı yay., İstanbul, 1998, s. 17. Yazar burada Weber'in 'demir kafes' metaforuna gönderme yapmaktadır. Bkz. Weber, a. g. e., s. 146

⁴⁶ Baudrillard, a. g. e., s. 21. Ülkemizin de dört bir yanına yayılmış bu marketler zinciri başlı başına bir inceleme konusu olarak önümüzde durmaktadır. Afyon-İzmir karayolu üzerinde bir dörtyol ağzına kondurulan Özdilek ve diğer mağaza zincirleri paketi çok değişik bir tüketici potansiyeline sahip olması nedeniyle özellikle dikkat çekicidir.

⁴⁷ Baudrillard, A. g. e., s. 155-163

özgürleşme 'tüketilmektedir'. Baudrillard'ın aktardığı gibi "ticari alana sunulacak madde ister bir lastik markası isterse bir tabut modeli olsun olası müşteri her zaman aynı yerden vurulmaya çalışılır: belden aşağısı. Seçkinler için erotizm, kitle için pornografi."⁴⁸

Betimlenmeye çalışılan bu tablodaki ürünler dünyasının ve bunların yapılanma ilkelerinin günümüz toplumunun anlaşılması açısından merkezi bir yer işgal ettiğini belirten Featherstone 'hayat tarzı' (*life style*) kavramına dikkat çekerek toplumun bu yeni kültürüne 'tüketim kültürü' adını verir.⁴⁹ Tüketim kültürü ise yeni ve postmodern bir durumdur.

SONUÇ

Sombart'tan yola çıkarak ve onun kavramlarının izlerini sürerek takip etmeye çalıştığımız, özde kapitalizm genelde modernite olarak ifade edilen toplum çözümlemesi biçimi kavramlar ve üsluplardaki dönüşüme rağmen temalardaki başlıca vurgularını halen korumaktadır. Sombart, kendisine konulan ambargo ve bir çok yönden eleştirilebilir olmasına rağmen Mitzman'ın ifadeleriyle; "1990'larda modernitenin birkaç akademik haber vericisinden biri olarak, çağının yaratıcı rüzgarları için bir rüzgar gülü olması nedeniyle, yüzyıl sonu (*fin-de siècle*) kültüründeki önemi tartışılmaz" bir düşünür olarak durmaktadır.⁵⁰

⁴⁸ Baudrillard, A. g. e., s. 174

⁴⁹ Mike Featherstone, *Postmodernizm ve Tüketim Kültürü*, (çev. M. Küçük), Ayrıntı yay., İstanbul, 1996, s. 36, 144

⁵⁰ Arthur Mitzman, "Sociology and Estreangement", *Three Sociologist of Emperial Germany*, New York, 1973, s. 135-136